

# Érase una vez...

## *Érase una vez...*

Josep Escobar i Alexandre Cirici Pellicer, 1950

Pel·lícula d'animació pionera al cinema espanyol realitzada el 1950 a partir del conte de Charles Perrault *La Ventafocs*. La coincidència en el temps amb l'adaptació duta a terme per la totpoderosa Disney, que va registrar el títol, va obligar a estrenar-la com *Érase una vez...* i va condemnar a l'ostracisme i l'oblit un projecte ambiciós, estrenat i premiat a la Mostra de Venècia. Dirigit per Alexandre Cirici Pellicer, amb dibuixos de Josep Escobar i producció d'Estela Films, el film va tenir una carrera comercial més que discreta i només se'n va conservar una còpia en 16mm i blanc i negre.

Un llarg i meticulós procés de restauració de més de vuit anys, endegat per la Filmoteca de Catalunya, ha permès recuperar el color original a partir d'alguns fotogrames de 35mm trobats, i així *Érase una vez...* torna a ser una realitat més de 70 anys després de la seva creació. La conservadora del Centre de Conservació i Restauració de la Filmoteca Rosa Cardona ha dirigit el projecte de restauració, amb les aportacions d'Enric Giné en la recuperació del so, i Luciano Berriatua i Isabel Benavides en la reintroducció digital del color. Félix Tusell, net del productor i actual director d'Estela Films, ha estat còmplice d'aquesta aventura amb el ferm objectiu de fer-la visible.

Presentació de la restauració d'*Érase una vez*.

Festival Internacional de Cinema de San Sebastián 2022

Secció Klassikoak

Dissabte 17 de setembre de 2022. Tabakalera

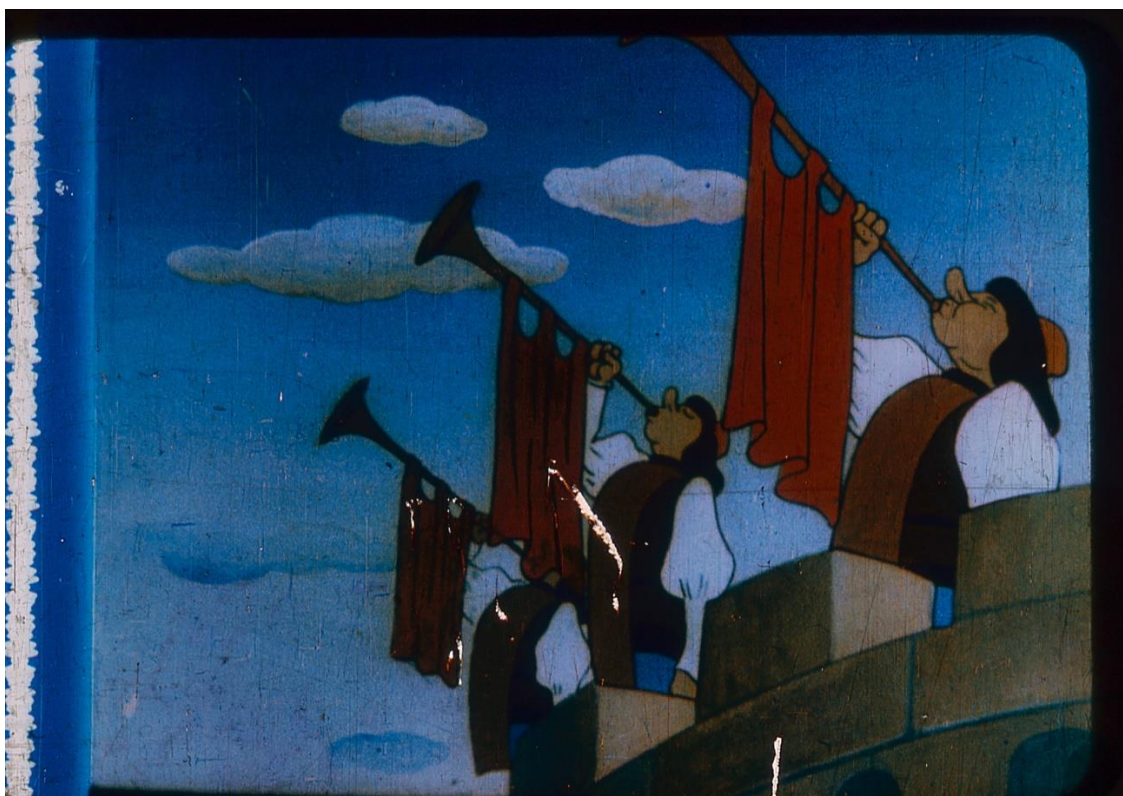


Fotograma còpia 16mm blanc i negre



Fotograma restauració

## ‘Érase una vez...’, una pel·lícula que torna a néixer



La Filmoteca de Catalunya ha liderat el llarg procés de restauració d'*Érase una vez...* (1950). Es tracta del segon llargmetratge d'animació espanyol, una rèplica al *Garbancito de la Mancha*, també realitzat a Barcelona tres anys abans, però de signe ideològic absolutament contrari. Si la variant quixotesca del conte del Pulgarcito exaltava els valors patriòtics de l'època de la mà de Balet i José Maria Blay Castillo (distribuïdor durant la guerra civil de documentals franquistes), *Érase una vez...* va aglutinar diversos elements catalanistes.

Es tractava, en aquest cas, d'una adaptació de *La Ventafocs* de Charles Perrault empresa per iniciativa de Josep Baguñá. Fill del fundador de revistes satíriques i de la infantil *Patufet*, va desenvolupar el cinema d'animació a Catalunya tan bon punt va acabar la Guerra Civil, amb apostes tan importants com els estudis Chamartín, un dels més importants d'Espanya. El director artístic del film era Josep Escobar, un dibuixant que havia començat a treballar als anys vint i havia estat contractat pels estudis Hispano Grahe Film dels germans Baguñá durant la guerra civil, al final de la qual va ser empresonat. Posteriorment seria un dels grans historietistes d'Editorial Bruguera, responsable de personatges tan populars com Carpanta, Petra o Zipi y Zape.

Esgotat el capital inicialment dedicat a la producció d'*Érase una vez...*, va intervenir Félix Millet Maristany, agent d'assegurances a Madrid i mecenes de la cultura catalana tolerada en aquell moment, com a promotor de l'Orfeo Català, jocs florals, teatre infantil, traduccions de clàssics de la literatura i espectacles folklòrics. Va ser ell, vinculat a Acció Catòlica, qui va involucrar el seu molt cinèfil nebot, Jordi Tusell, perquè es fes càrrec de la producció del film, la primera de la posteriorment prolífica marca Estela Films. L'equip incloïa també la presència com a cap de producció de Josep Benet, historiador i futur senador per l'Entesa dels Catalans a les primeres eleccions democràtiques del 1977, i d'Alexandre Cirici Pellicer, crític d'art i també publicista. Va ser ell qui, com a director artístic, va aportar un molt interessant rerefons pictòric inspirat en el Renaixement. El film també inclou una escena de ball, amb personatges reals, interpretada per l'Esbart Verdaguer de Manuel Cubeles.

Acabada la pel·lícula, l'atzar va fer que coincidís en el temps amb *La Ventafocs* de Disney, que tenia registrat el títol en exclusiva. D'aquí el canvi per *Érase una vez...* Filmat en Cinefotocolor, el procediment desenvolupat per Daniel Aragonés com a modesta alternativa local al Technicolor, va ser seleccionat a la Mostra de Venècia del 1950 i es va distribuir amb vuit còpies a tot Espanya. No es va considerar mai fer una versió en català, inacceptable en aquells moments. El mínim suport oficial i econòmic per part de la Junta de Clasificación, només rectificat després del pas pel festival de Venècia, així com el consell del Sindicato Nacional del Espectáculo perquè la productora es dediqués a altres menesters, va condemnar la pel·lícula a l'ostracisme. Només van sobreviure materials en 16 mm i en blanc i negre per, atès el seu caràcter infantil, el seu ús a escoles i centres religiosos.

Fa vuit anys, conscient de la significació històrica d'*Érase una vez...*, la Filmoteca de Catalunya va decidir recuperar-la en el format més semblant possible a l'original. Liderat per Luciano Berriatúa, la productora La Bèstia Produce i la nostra conservadora Rosa Cardona, amb el suport del nostre Centre de Conservació i Restauració, el procés va arrencar amb la localització dels colors originals aportats pels més de 100 fotogrames en 35mm originals, procedents de la col·lecció de Joan Gabriel Tharrats dipositada a la pròpia Filmoteca, així com els acetats conservats per la vídua de Benet i altres fonts, com la col·lecció de cromos publicada a l'època. Mitjançant un sistema informàtic adaptat a les circumstàncies, s'ha procedit a la reinserció del color sobre la còpia en blanc i negre d'acord amb referents molt propers a l'original, així com a una restauració de la banda sonora original. Félix Tusell, net del productor i hereu d'Estela Films, ha intervingut a la fase final de la recuperació d'una pel·lícula que serà comercialitzada i alhora difosa per circuits culturals.

### **Esteve Riambau**

Director de la Filmoteca de Catalunya

## ‘Érase una vez...’: un projecte ambiciós

*Érase una vez...* és un llargmetratge català d’animació estrenat el 1950 i que es va realitzar en 35 mm amb el sistema Cinefotocolor. Va rebre la qualificació d’interès nacional i va obtenir una menció especial en l’onzena edició de la Mostra de Venècia. En aquesta pel·lícula hi van concórrer destacades figures catalanes, intel·lectuals, polítiques, artístiques i tècniques, que van fer d’aquest títol un emblema del cinema català i un referent del cinema d’animació.

El projecte va ser endegat i liderat per l’activista cultural Josep Benet, amb la complicitat de Fèlix Millet i Maristany, produïda per Estela Films (Jordi Tusell Coll), dirigida per l’historiador d’art Alexandre Cirici Pellicer, dibuixada pel ninotaire Josep Escobar, realitzada amb el sistema de color Cinefotocolor, ideat per l’enginyer Daniel Aragonès, i amb la participació de l’Esbart Verdaguer. A més, la pel·lícula va ser rodada als estudis Orphea de Montjuïc.



## La direcció artística

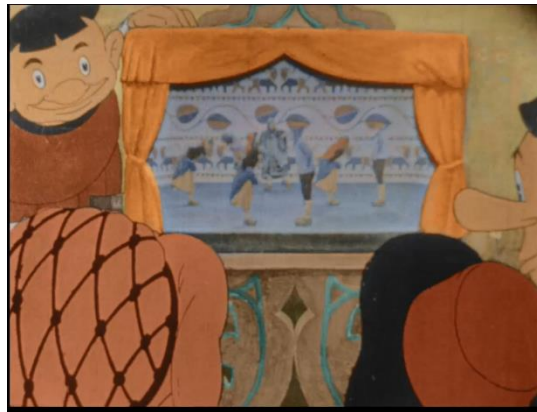
El director artístic, Alexandre Cirici Pellicer, va fer dels seus coneixements de l'art europeu del segle XV el punt de partida per al disseny del vestuari i els decorats; referents de l'art medieval, miniatures franceses, pintors flamencs o renaixement italià apareixen a la pel·lícula, però especialment adaptats a la gamma de colors que oferia el sistema emprat, el Cinefotocolor.

L'Esbart Verdaguer, fundat el 1947, era presidit per Salvador Millet i Maristany, i a la seva junta hi coincidien en Josep Benet, Cirici Pellicer i Manel Cubeles, que a més n'era el director. Per això, i en el marc del projecte cultural que era *Érase una vez...*, és del tot lògica la participació de Cubeles i l'Esbart Verdaguer amb el balls de La Tirotitaina i l'assessorament en l'escena dels cavallins.

Cirici Pellicer va aconseguir una imatge cuidada i plena de referents culturals que es va combinar amb la direcció d'animació volgudament alegre i innovadora de Josep Escobar, amb la intenció de fer d'aquesta pel·lícula una fita tècnica i artística a finals dels anys quaranta, i una aposta per superar la postguerra i encarar nous reptes.



Fotograma restauració, referències pictòriques



Fotograma restauració, Esbart Verdaguer

## L'animació

Josep Escobar no només va intervenir dissenyant i creant la major part dels personatges i gags de la pel·lícula, alhora va introduir noves tècniques d'animació. I és que aquest tipus de cinema havia evolucionat força i havien aparegut nous sistemes, com la rotoscòpia, que feia més versemblants els moviments dels dibuixos a partir de calcar els moviments reals capturats en una seqüència de fotogrames. D'aquesta manera es recreava la il·lusió del moviment, que la premsa de l'època va qualificar de "miracle".

Un film que parece salido de la varita mágica de la dulce madrina.

El mito eterno que vivirá siempre en el corazón de todos los hombres, todas las mujeres y todos los niños del mundo.

La primera superproducción de dibujos animados en color nacional.

El film que hará revivir la llama de nuestras más puras ilusiones.

Los más diversos anacronismos en unos fragmentos de farsa inolvidables.

La cumbre más alta escalada por la cinematografía europea en dibujos animados.

Una ventana sobre el siglo más fascinador de la historia del mundo.

**"ERASE UNA VEZ..."**  
es un milagro

Parecía imposible realizar en España una película de dibujos animados, totalmente producida en nuestra patria, incluso con color español. Este milagro lo ha conseguido la nueva empresa Estela Films, gracias al concurso de centenares de dibujantes y técnicos nacionales que durante dos años han trabajado en "Erase una vez...", el film que ha costado cinco millones de pesetas. Por ello, nadie que se precie de aficionado al cine podrá dejar de ver "Erase una vez...", la película aplaudida en el extranjero, aun antes de su estreno en España, la cual nos presenta Universal Films Española, S. A. en el cine.....



He aquí cómo se crean los personajes de "ERASE UNA VEZ..." estudiando detenidamente los movimientos reales y transformándolos con un delicioso sentido del humor

Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Josep Benet



Fotograma restauració, rotoscòpia

## **La recuperació: un projecte complex i innovador**

En pocs casos es pot veure de manera tan clara la fragilitat i els reptes que planteja la conservació del cinema com a *Érase una vez...*

El pas dels anys i els consegüents canvis tecnològics, van fer que els materials originals en 35mm, negatius originals i còpies, es perdessin. Ningú els hi va donar el valor cultural que avui té el cinema, i així es va afegir a la llarga llista de pèrdues del patrimoni fílmic a nivell mundial. Afortunadament, alguns materials en 16mm blanc i negre, destinats a projeccions escolars i centres religiosos, van sobreviure, tot i que amb molta menys qualitat que l'original. Dins de la Col·lecció JG Tharrats, conservada a la Filmoteca, es van poder identificar 100 fotogrames procedents d'una còpia original en 35mm i en el sistema Cinescòp original, fet que va fer plantejar si seria possible, no només restaurar la pel·lícula (la imatge i el so estaven molt malmesos) sinó també reintroduir el color. La seva significació històrica així com l'entusiasme de l'investigador i restaurador Luciano Berriatua va ser determinant per endegar aquest complex projecte el 2014.

La conservadora, Rosa Cardona, ha dirigit el projecte, que ha constatat de tres àmbits. Per una banda, el realitzat al Centre de Conservació i Restauració de la Filmoteca de Catalunya, on s'ha fet l'estudi i preparació de materials, el seu escanejat, la restauració de la imatge, així com la correcció del color i la codificació final dels materials de difusió. En paral·lel, l'Enric Giné ha restaurat el so, aconseguint que la música i les veus recuperin la tonalitat característica d'aquells anys. I per últim, i gràcies a les recerques de Luciano Berriatua i Isabel Benavides, ha estat possible localitzar més materials amb color en altres institucions i col·leccionistes privats. Però el més rellevant ha estat la seva capacitat d'idear una manera respectuosa de reintroduir el color digitalment, a partir de les tècniques d'animació d'aleshores, aconseguint apropar-nos a la pel·lícula original més de 70 anys després de la seva creació.

Félix Tusell, net del productor i actual director d'Estela Films, ha estat còmplice d'aquest projecte i ha intervingut activament a la fase final, amb el ferm objectiu de fer-la visible, no només en circuits culturals, sinó en tots els àmbits possibles.



## El projecte

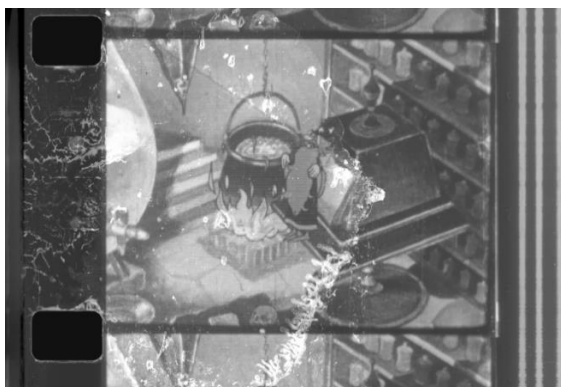
Els negatius originals i les còpies es van realitzar en 35mm sobre suport de nitrat de cel·lulosa, material altament inflamable que poc després es va deixar d'utilitzar, provocant que molts dels materials realitzats sobre aquest perillós plàstic es perdessin, com és el cas.

A inicis dels seixanta el film va tenir distribució comercial en pas 16mm. Es van obtenir per reducció del 35mm original, un duplicat a 16mm en b/n, destinats a projeccions escolars i centres religiosos.

## Escanejat i restauració digital d'imatge

Afortunadament tres d'aquests materials en 16mm havien sobreviscut i es conservaven tant a Filmoteca Española com a Filmoteca de Catalunya i malgrat ser de menor qualitat fotogràfica respecte al original 35mm i estar molt lesionats per les múltiples projeccions, han estat els elements de partida per la restauració.

L'equip del 2CR portà a terme l'escanejat Northlight 3K, la restauració digital utilitzant el software Diamant per a la eliminació i minimització de les múltiples lesions del material. En col·laboració amb Luciano Berriatúa es va portar a terme l'etalonatge final de la còpia digital d'exhibició, DCP 2K



Fotograma còpia 16mm blanc i negre



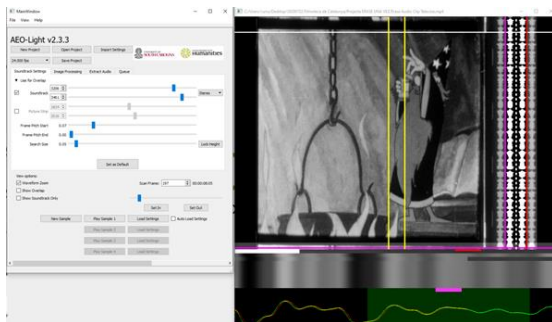
Fotograma restauració

## Restauració del so

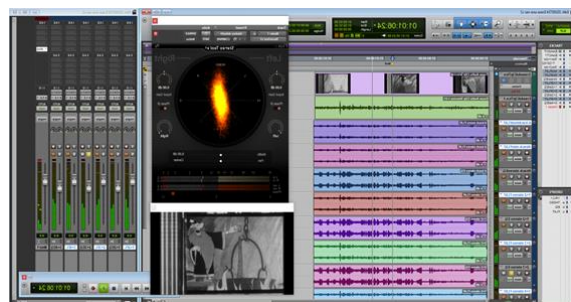
La recuperació de la banda sonora ha partit del material digitalitzat en format DPX provinent dels fotogrames en blanc i negre de la còpia 16mm, i consta de dos processos principals: la transcodificació, que implica obtenir la millor banda sonora original possible a partir de la banda òptica present en el lateral del fotograma, ja que quant millor sigui aquest procés, menor serà la necessitat d'aplicar reducció de so posteriorment, i la reducció no intencional de soroll. El concepte de restauració “no intencional” implica en essència la no introducció de “millores” que alterin la significació de la banda sonora com a document històric. L'objectiu és aconseguir la màxima objectivitat i transparència (d'aquí la gran importància de la transcodificació prèvia). Això implica conèixer i preservar el context històric, tecnològic i artístic de l'obra i d'altres coetànies, apreciand per exemple el valor del soroll de fons inherent al mitjà original de gravació i reproducció, discernint entre degradacions de tipus global i puntual (com en el cas de la concatenació sonora entre els diferents rotlles), combinant filtres globals adaptatius i processos manuals alhora que intentant millorar, en tot el possible, la intel·ligibilitat dels diàlegs i la riquesa tímbrica dels passatges musicals.

### Enric Giné

Tasso Laboratori de So



Transcodificació



Reducció no intencional del soroll

## Reintroducció del color

Les poques còpies conservades són en blanc i negre encara que originàriament la pel·lícula era en Cinefotocolor. La recerca i recuperació dels colors originals ha suposat un treball de 7 anys del que se n'ha fet càrrec l'empresa La Bestia produce, a partir de les recerques i models realitzats per Luciano Berriatúa i Isabel Benavides.

“Per fer-ho, es van haver de localitzar diversos col·leccionistes que tenien més d'un centenar de fotogrames originals en color que s'havien retallat d'algunes còpies abans de ser destruïdes, como era obligatori fer quant finalitzaven les llicències d'exhibició. També existia un àlbum de 158 cromos, però els seus colors havien estat afegits per l'editorial FHER a imatges en blanc i negre, fet que suposava que aquests colors no fossin molt fiables. Per últim, vam trobar uns pocs fons originals. Però el total de plans de la pel·lícula era de 647, és a dir que hi havia molts plans dels que no teníem cap informació de color. Havíem de trobar pistes i afortunadament algunes de les temperes (tipus de pintura) que es van utilitzar per pintar els personatges en els acetats transparents no cobrien i deixaven veure els fons que estaven pintats en cartolines en una altra capa darrera dels personatges. Quant això succeïa podíem descobrir el color de la tempera utilitzada. La comparació entre les imatges de les còpies en blanc i negre i les fotografies per a la publicitat, també en blanc i negre, descobria moltes diferències en els grisos al ser unes pancromàtiques i les altres ortocromàtiques, amb respostes molt diferents als vermells i amb variants en altres colors. Això ens permetia identificar els colors desapareguts. Aquests són només un parell d'exemples, però altres pistes ens van permetre descobrir els colors originals de molts altres plans, motiu pel qual podem estar segurs d'haver aconseguit un acolorit idèntic o molt similar a l'original en quasi tota la pel·lícula.”

### Luciano Berriatúa

Investigador i restaurador



Fotograma original 35mm color, Fons Tharrats



Fons original, ANC, Fons Josep Benet



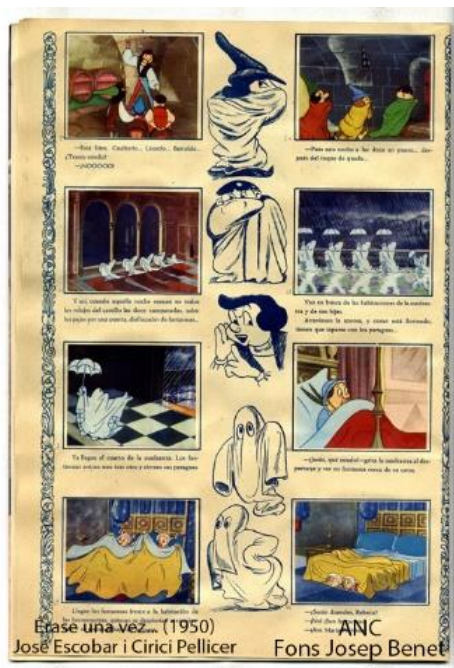
Dibuix sobre acetat, original, ANC, Fons Josep Benet



Fons original amb dibuix original, ANC, Fons Josep Benet



Fotograma restauració



Àlbum original, ANC, Fons Josep Benet

## Crèdits i agraïments

L'animació sempre ha estat un treball d'equip, divers i variat, un teixit de complicitats basat en la generositat i la determinació que la feina de tots acabi convertint els ninots en personatges reals; aquest mateix esperit ha guiat aquest projecte al llarg de 8 anys, establint una xarxa plena de connexions amb institucions, col·leccionistes, amants de l'animació, especialistes.... tots han teixit aquesta xarxa que ha permès recuperar i tornar a la gran pantalla, i en colors, *Erase una vez...*

Inspecció, estudi i projecte de reconstrucció; escanejant, restauració digital, etalonatge i obtenció de materials de conservació i difusió digital: Filmoteca de Catalunya, Centre de Conservació i Restauració, amb el suport d'Estela Films, Félix Tusell Sánchez, productora del film.

Recreació del color: La Bestia Produce, a partir de la recerca de les coloracions originals de Luciano Berriatúa i Isabel Benavides. Zoe Berriatúa.

Transcodificació i restauració de la banda sonora: Tasso Laboratori de So, Enric Giné.

Materials de partida:

Filmoteca Española. Duplicat negatiu 16mm (obtingut al 1960)

Filmoteca Catalunya. Còpia 16mm (ca 1960) i fotogrames originals 35mm, fons JG Tharrats.

Arxiu Nacional de Catalunya, fons Josep Benet

Arxiu Municipal de Granollers, fons Josep Escobar

Museu de Granollers, fons Josep Escobar

Col·lecció Particular Jordi Artigas

Col·lecció Particular, Florència Ventura

Filmoteca de Zaragoza

Col·lecció Particular Luciano Berriatúa

Col·lecció particular Emilio de la Rosa

Filmoteca de Catalunya: Glòria Vilalta, Goya Vivas, Jordi Martínez Mallén, Mireia Sanahuja i Esteve Rimbau.

Centre de Conservació i Restauració, Filmoteca de Catalunya: Isabel Felguera, Olímpia Gómez, Mariona Bruzzo, Clara Martín i Rosa Cardona.

Agraïments: Josexo Cerdan, Marian Delegido, Anna Marquesán, Francesc Balada, Maria Pagès, Florència Ventura, Jordi Artigues, María Hernández, Martí Madaula, Sandra Caramelles, Juan Soto, Andrea Campillo, Tomàs Pladevall, Xavier Càmaras.

## Crédits originals 'Érase una vez...'



ANC, Fons Josep Benet

Una producción ESTELA FILMS

*Érase una vez...*

versión del cuento de Charles Perrault LA CENICIENTA

Adaptación y Guión:

JOSE MARÍA ARAGAY, A. GONZÁLEZ ÁLVAREZ, A. CIRICI PELLICER,  
RAFAEL FERRER, FLORA MONTEYS, JOSÉ ESCOBAR

Todos los derechos de la presente versión y de los personajes creados para la misma son propiedad de ESTELA FILMS

Dirección artística: A. CIRICI PELLICER

Dirección de animación: JOSÉ ESCOBAR

Dirección Toma directa: JAIME DE FERRATER

Dirección musical: R. FERRER-FITÓ

Jefe de Producción: JOSÉ M<sup>a</sup> ARAGAY

Secretaria de Dirección: FRANCISCA GRANANDOS

Animación: JUAN FERRANDIZ, FRANCISCO TUR, GUILLERMO FRESQUET,  
FEDERICO SEVILLANO, “DIBÁN”

Ayudantes de animación: JOSÉ AMAT, CONSTANZA ARMENGOL, EDIT FRANK,  
JOSÉ G. ESPLUGA, MANUEL G. ARNALOT, FRANCISCO JORDÀ, ENCARNITA  
PAZ, FRANCISCO PÉREZ, JOSÉ RADALGA, ISABEL RASAL, J. LUIS SAGASTI,  
A. DIEGO SÁNCHEZ, CARLOS SÁNCHEZ, MA ALEGRÍA SERRA

Decorados:

Diseños: A. CIRICI- PELLICER

Realización: “DIBAN”

Con: MELCHOR NIUBÓ, ENRIQUE SANCHÍS, RAMÓN DE BATLLE, ENRIQUE  
PINET, J. PLANAS GALLÉS, MIGUEL TITCHS

Música: RAFAEL FERRER-FITÓ

Instrumentalización de las danzas: ANTONIO CATALÁ, R. FERRER- FITÓ  
ORQUESTA RADIO NACIONAL DE ESPAÑA EN BARCELONA. COBLA  
BARCELONA, COBLA MOLINS, CAPILLA CLÁSICA POLIFÓNICA DEL F.A.D.,  
CUARTETO VOCAL ORPHEUS

Lina Richarte, soprano

Fernando Cachadiña, barítono

Con la colaboración del BALLETO ESBART VERDAGUER

Dirección coreográfica: MANUEL CUBELES

Dirección musical: L. MORENO-PALLÍ

Asesor plástico: J. PICAS GUIU

Cámara: JAIME PIQUER

Fotografía dibujos: MANUEL DÍAZ

Montaje: ROSA ROIG

Regidor: J. ORIOL PASCUAL

Secretaria rodaje: M<sup>a</sup> CARMEN ARAGAY

Foto fija: ÓSCAR JOVÉ

ESTUDIOS DE DIBUJO ANIMADO ESTELA FILMS SA

Estudios de Toma directa: ORPHEA FILMS SA

Laboratorio: CINEFOTO S.L, FOTOFILMS SA

Sonido : ACUSTICA

Director de doblaje: Marta Fábregas

Técnico de sonido: Francisco Colma

Sistema de sonido: BRITISH ACOUSTIC

Han prestado su voz a los personajes los actores: ROSITA VALERO (Cenicienta), EMILIO FÁBREGAS ( Scariot), JUAN M. SORIANO (Narrador), CARMEN CONTRERAS (Raúl), ESPERANZA DEL BARRERO ( Madrastra), MARIBEL CASALS ( Rebeca), MARIA VICTORIA DURÁ ( Clorinda), CAMINO GARRIGÓ ( Madrina); FERNANDO ULLOA (Príncipe), J.A EULATE (Conde de Aubanel), JESUS PUCHE (Mago Murgo), JOSÉ CASÍN ( Bartoldo), MIGUEL ANGEL PUCHE (Gualterio), JOSÉ VIDAL ( Lisardo), MIGUEL VALDIVIESO ( Heraldo), M<sup>a</sup> DOLORES GISPert (Amor)

Efectos especiales de voz

JUAN A. BUSQUETS, JOSÉ VIDAL Y LEOPOLDO GIL NEBOT

CINEFOTOCOLOR

Productor: J. BENET- MORELL



